

<https://doi.org/10.62837/2024.8.102>

AYSEL İBRAHİMOVA
ADPU

Üzeyir Hacıbəyli küç., 68
e-mail:aysel-ibrahimova2015@mail.ru

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ ŞİFAHİ NİTQİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ ZAMANI KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ METODİKASI

XÜLASƏ

Müasir dilöyrənənlər informasiya kommunikasiya texnologiyalarının yeniliklərindən xəbərdar olmaqla yanaşı, eyni zamanda öz gündəlik həyatında və təhsilində onlardan geniş istifadə edir. İnsanlar müxtəlif kommunikativ situasiyalarda ünsiyyət prosesinə qoşulur. Buna görə də, xarici dillərin tədrisi zamanı dilöyrənənlər öyrəndikləri dili elə qavramalıdırlar ki, bu onlara real kommunikativ situasiyalarda kömək etmək iqtidarında olsun. Xarici dillərin tədrisi metodikasının dilçiliklə də sıx bağlı olduğu hamıya məlumdur. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, xarici dilin tədrisində istifadə olunan dil materialları dilçilikdən qaynaqlanır. Metodika linqvistik tədqiqatlardan aldığı nəticələri dil materiallarının təqdimatında uğurla istifadə edir. Müasir təhsilənlər ünsiyyətə hazır olmalı və müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, komanda tərkibində işləyə bilmək, ətrafdakılara motivasiya verə bilmək kimi sosial bacarıqlara yiyələnmişdir. Qloballaşma prosesini və bu prosese inteqrasiyanın vacibliyini nəzərə alaraq, elm və təhsil sahələrinin qloballaşma proseslərinə adaptasiyası dildə onun təmin olunmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil olmuşdur. İlk öncə ona görə ki, məhz bu sahələrdə təkə yeni bilik və texnologiyalar deyil, həm də insanın fikirlərinin ifadəsinin bu və ya digər formalarının yeni mexanizm və üsulları da gündəmi zəbt edir. Bu zaman KİV materialları vasitəsilə şifahi nitqin tədrisi vacib sayılır. Müxtəlif dillərdə ifadə üsullarından istifadə etmə baxımından müxtəliflik, fərqlər olduğu kimi mühüm oxşarıqlar da vardır ki, bunlar da səslərin kəsb etdiyi mənaların öz təbiəti, mahiyyəti ilə əlaqədardır.

Açar sözlər: dil, nitq, motivasiya, KİV, ünsiyyət

Tədrisdə planlaşdırma və qərar qəbul etmə imkanlarının mərhələli yerinə yetirilməsi, müvafiq bilik və bacarıqların mənimsənilməsi şüurlu münasibətlərin yaranmasına səbəb olur. Bu işlər fonunda tədris prosesində fəal iştirak etmək imkanı yaranır. Bu zaman tələbədə tədqiqatçı mövqeyi formalaşır və o özünün müstəqil kəşfinin dərk etmə subyektini oynayır. Metodiki nöqtəyi - nəzərdən fəal dərslərdəki işlər planlaşdırmanın, fərdi keyfiyyətlərə yiyələnmanın ilkin mərhələsi

kimi çıxış edir. Bu həm də materialların mənimsənilməsi mərhələsi kimi də dəyərləndirilir.

Kütləvi informasiya vasitələrinə televiziya, radio, kitab, qəzet, jurnal, səsyazmalar, kino, internet aid edilir. Televiziyadan bəhs etdikdə ilk növbədə məlumat mənbəyi anlaşılır. TV dili məhz qaydada olan, ədəbi dil normalarını özündə ehtiva edən şifahi dil hesab edilməkdədir. Səsləndirilən hər şey dilin təbliğinə yönəldilir. Bu zaman aparıcıların nitqi aydın və düzgün olması ilə seçilməlidir. Bu mənada diktör və aparıcılardan səsləri, sözləri məharətlə, xüsusi vurğu və intonasiya ilə istifadə etmək tələb olunur. Dilin vəzifəsi ancaq informasiya vermək və ünsiyyət vasitəsi olmaqla bitmir. O, etik mədəniyyətin, milli şüur və təfəkkürün vahid göstəricisi kimi xarakterizə olunur. Kütləvi informasiya vasitələrində nitq yeni keyfiyyətlərə malik olur. Burada nitq bir-birindən fərqlənən müxtəlif üslublarda - danışq, publisistik, ədəbi-bədii üslubda özünü göstərir. Televiziyada musiqi, əyləncə, şou verilişlərində isə məişət üslubu üstünlük təşkil edir. Bu əsasən müsahibələr, iştirakçıların bir-biri ilə dialoqu formasında əks olunur. TV dilində bütün informasiyalar ədəbi dilin fonetik, leksik, qrammatik səviyyələrini əhatə edir. Bu zaman dil normalarına riayət etmək vacib şərtlərdəndir.

Mətnin kommunikativ və modal komponentlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayaraq oxucunun diqqətini oxşarlıq və fərqlilik sferasına cəlb edən söz və ifadələr mətnin leksik təşkilində xüsusi əhəmiyyətli vasitələr olur. Bu vasitələrin işlədilməsi bu və ya digər hadisənin müxtəlif tərəfli başa düşülməsinə, situasiyanın həcmli görünüşünə təminat verir. Fonetik norma səviyyəsində vurğu əsas amil hesab edilir. Bu zaman intonasiyanın xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulamaq olduqca vacibdir [1,s.84]. Qəzetlər kütləvi informasiya vasitələrindən biridir və onların yeni söz və ifadələrin yaranmasında və yayılmasında böyük rolu vardır. Belə ki, qəzet və məqalələrdə yeni sözlərdən daha çox istifadə olunur. Belə sözlərin yaranma xüsusiyyətlərini öyrənmək vacibdir. Dünyada altyazı ilə yayın edən bir çox TV kanalları vardır. Bir çox insan bu televiziya kanallarını izləyərək xarici dildə dinləyib-anlama qabiliyyətini inkişaf etdirməyə çalışır. Bu şifahi nitqin inkişafını tam təmin etmək iqtidarında deyil. Bunun üçün dostlarla xarici dildə yazışmaq, səsli ismarıclar göndərmək və s. məqsəduyğundur. Beləliklə, əgər müəllim dilöyrənənlərin ingilis dilində danışmağını istəyirsə, onların dili eşitməsi və danışması üçün bütün imkanlardan istifadə etməlidir. Bundan əlavə, ingilis dilində olan kanallara abunə olmaq da faydalı hesab edilir. Burada da müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Belə ki, materialların dialekt və şivələrdə səsləndirilməsi çətinliklərə səbəb yaradır. Zaman keçdikcə, onları tədricən anlamaq mümkün olur. Sosial mediada paylaşım edən dostlar şifahi nitqin inkişaf etdirilməsində yardımçı ola bilər. Bu paylaşımlara xəbər, jurnal məqalələri, videolar, danışqlar, bloq yazıları, mahnılar və s. aid ola bilər. İngilis dilində şifahi nitq vərdişlərini KİV ilə inkişaf etdirmək istərəkən bloqlar, vebinarlar, veb səhifələr, forumlar yardımçı ola bilər. Klassik ədəbiyyat, kitablar, qəzet, internet saytları, e-maillər, ictimai mediadakı

intensiv xəbər axını şifahi nitqi inkişaf etdirən fəaliyyətlərə aid edilir. Multimedia vasitələri, həftəlik radio proqramları, ödənişsiz açıq “online” kurslar da faydalı hesab olunur. “Online” ingilis dili mərkəzləri layihəsi KİV ilə öyrənmədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Pulsuz video epizodlar, video dərslər söz bazası yaratmaq üçün asan və sürətli yoldur. Getdikcə daha çox Facebook, Twitter, Mixi və s. kimi sosial şəbəkə saytlarının artan məşhurluğu sayəsində xarici dili öyrənmək üçün belə şəbəkələrin istifadəsinin faydalarını təsdiq edən xeyli tədqiqatlar vardır.

Müasir metodiki ədəbiyyatlarda sosial şəbəkə saytlarından istifadənin yüksək motivasiya yaratdığı israrla qeyd edilir. Bundan əlavə, qeyd edilir ki, “Facebook” istifadəçilərinin şəkillərini, videolarını və dostları ilə paylaşdıqlarını müzakirə etmək üçün sosial şəbəkə saytları nəinki yararlı və rahatdır, hətta tədris prosesində gərginlik və demotivasiyanın aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Tədqiqatçılar “Facebook”dan istifadənin ingilis dilində danışmaq üçün daha çox imkanlar təklif etdiyini nəzərə alaraq dilöyrənənlərin rəqəmsal savadlılığını inkişaf etdirmək və xarici dilə yiyələnmək sahəsində “Facebook”un təsirli bir vasitə olduğunu qeyd etmişdir [1, s.80].

Kütləvi informasiya vasitələri dinləyib-anlama vərdişlərinin formalaşdırılması üçün stimül xarakteri daşıyır. Buraya televiziya, radio və s. aid edilir. Televiziya səliss nitqin inkişafı, orfofonik normaların qorunması baxımından xüsusilə faydalı hesab olunmaqdadır. Bu qurğu səs və görüntünün insanların evində mövcudluğunu gerçəkləşdirir. Bu zaman müxtəlif dillərdə olan məlumatları ingilis dilində evlərdə eşitmək mümkün olur. Radionu müəyyən mənada hər yerə rahat şəkildə daşımaq olur. Burada musiqi, xəbərlər, radio-tamaşalar, radio- tədris kimi yayınlar şifahi nitqin inkişafında əlverişli sayılır. Ən ucuz kütləvi informasiya vasitələri jurnallar hesab olunur. Burada əsasən gündəlik baş verən və tez-tez dəyişən hadisələr işıqlandırılır. Jurnallar uzunmüddətli istifadəyə yararlı olduğu üçün tədris üçün də əlçatan olur. Sənədli film müxtəlif yaş qruplarına uyğun geniş mövzu seçiminə imkan verir. Şagird və tələbələr ailə həyatı, qonşular, sevimli heyvanlar, məktəb həyatı və dostlar barədə real həyat hadisələrini auditoriyaya çatdırmaq və videolaşdırmaq işini planlaşdırmağa bilirlər.

Onlar bu işləri aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirə bilirlər:

- 1) oyun hazırlamaq;
- 2) müxtəlif komanda tərkibində rollar nümayiş etdirmək;
- 3) oyun qaydaları haqqında məlumat vermək;
- 4) oyunun qaydasını nümayiş etdirmək.

Bu məqsədlə onlar 4 hissədən ibarət videomaterial hazırlaya bilirlər. Belə ki, mətni xarici dildə yazaraq onu məşq etməli və sonda mobil telefonun video yaddaşına köçürməlidirlər. Tapşırıq əsaslı dil təlimi üçün faydalı hesab edilən KİV ilə bağlı tədris materialları vəsaitlər toplusu olaraq metodiki ədəbiyyatda “Realia” adlandırılmış və onu aşağıdakı kimi təsnifləndirirlər:

1. Qəzet və ya jurnallar;

2. Televizor;
3. İnternet;

Qəzet tədris materialı kimi aşağıdakı ardıcılıqla istifadə olunur :

- dilöyrənənlər qəzeti və onun bölmələrini nəzərdən keçirir;
- iştirakçılar qəzetin seçilmiş xüsusi bölməsindən iş elanı hazırlayır;
- dilöyrənənlər qəzetdəki xüsusi bölmələrdən istifadə edib, həftəlik əyləncə

proqramı hazırlayır.

Tədris materialı kimi dilöyrənənlər televiziyadan da istifadə edə bilirlər:

- hava proqnozuna baxaraq, dili öyrənən tələbələr hava göstərən simvolları istifadə edərək, bölgələrə uyğun xəritə qura bilirlər;
- dilöyrənənlər reklamları izləyərək, ifadələrdən siyahı hazırlaya, sözlərin mənalarnı araşdırıb, bu ifadələrdən yazılı reklamlar hazırlaya bilirlər;
- dili televizor vasitəsilə mənimsəmək istəyən şəxs hər hansı filmin bir hissəsinə baxıb, lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirə bilirlər [2, s.101].

Kütləvi informasiya materialları vasitəsilə dinləmədən sonra tərtib edilmiş kartların təqdim edilməsi tövsiyə edilə bilər. Şifahi nitq vərdişlərinin kütləvi informasiya materialları vasitəsilə aşılmasından bəhs edərkən ilk növbədə kommunikativ səriştə məfhumunun müəyyənləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dilöyrənənlərə şifahi nitq vərdişlərinin kütləvi informasiya materialları vasitəsilə aşılması istiqamətində iş məqsədyönlü, mərhələli xarakter daşmalı və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir.

İngilis dilində şifahi nitq vərdişlərinin kütləvi informasiya vasitələri ilə aşılmasının əsasını təşkil edən linqvovodidaktik amillərin müəyyənləşdirilməsi həmin prosesin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsini mümkün edir.

Şifahi nitqin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş kütləvi informasiya materialları onun aşağıdakı komponentlərdən ibarət olduğunun nəzərə almaqla tərtib edilməlidir:

- dil materiallarından müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsi;
- ayrı-ayrı kommunikativ məna kəsb edən cümlələri mətn daxilində sintez etmək bacarığı;
- öyrənilən dilin istifadə edildiyi sosio-mədəni kontekstlə tanışlıq;
- başqa insanlarla ünsiyyət qurmaq arzusu və bunun üçün vacib olan özünə əminlik hissinin formalaşdırılması.

Təbii situasiyalardan fərqli olaraq, spontan şəkildə əmələ gələn KİV fonunda təlim situasiyaları müəllim tərəfindən planlaşdırılır və təqdim edilir. Çox vaxt həmin situasiyaları təqdim edərkən müəllim tərəfindən mənimsənilməli olan konkret linqvistik materialların istifadə edilməsi tövsiyə edilir. Əsasən şərti-real situasiyalar əyani-nitq, oxunulan materiallar və audio-vizual vasitələrlə təşkil edilən situasiyalar təsviri-nitq situasiyalarına aid edilə bilər [3, s.56].

Beləliklə, texnoloji prosesə sistem halında yanaşmaqla həm təhsilalanların idrakının formalaşmasına, fəaliyyət çevrəsinin genişlənməsinə, həm də müəllim novatorluğunun məkan və zaman daxilində yeni keyfiyyətlərlə görünməsinə əlverişli şərait yaradılmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Brown H.D. Principles of language learning and teaching. Longman Publication, 2000, 352 p.
2. Cook G.Y. Applied Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 2003, 134 p.
3. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour. London: Hodder.2005, pp. 56-57

Ibrahimova Aysel

The methodology of using mass media in developing oral speech abilities in English at high schools

SUMMARY

The article deals with the problem of working out effective ways of speaking skills using mass media. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The whole process of improving oral speech should be goal-oriented, at the same time systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. The article is devoted to the mass media in modern methodology. Great attention was given to the facts taken from the scientific literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the role mass media. The author emphasizes its role in methodology. It is stressed that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. It will make the process of teaching oral speech more effective. The success in tasks that require phonemic awareness is considered the most important prerequisite for learning to read. In the auditory section of the initial test for instance, the identification of the first or last phoneme in a word, and the phoneme synthesis task. Learners are often too embarrassed to say anything when they do not understand another speaker or when they realize that a conversation partner has not understood them. Instructors can help students overcome this by assuring them that misunderstanding and the need for clarification can occur in any type of interaction. Instructors can also give students strategies and phrases to use for clarification and comprehension check. By encouraging students to use clarification phrases in class when misunderstanding occurs and by responding positively when they do, instructors can create an authentic practice environment within the classroom itself. As they develop control of various

clarification strategies, students will gain confidence in their ability to manage the various communication situations that they may encounter outside the classroom.

Key words: language, speech, motivation, mass media, communication

Ибрагимова Айсел

Методика использования СМИ на формировании устной речи на английском языке на высших вузах

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы обучения устной речи на английском языке. Процесс обучения английскому языку в целом и процесс обучения устной речи должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. Статья посвящена к СМИ на современном методике. Автор пытается раскрыть роль СМИ. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Одной из основных целей изучения языка является овладение умением эффективно общаться на изучаемом языке. Исходя из общих положений философии обучения и психологии, а также основываясь на опыте преподавания языков, многие исследователи проблемы приходят к выводу о том, что лучший, способствующий более успешному овладению языком процесс - это тот, где центральной фигурой учебного процесса является сам обучаемый. Следует отметить, что в настоящее время происходят значительные изменения в методике обучения иностранным языкам, и, в первую очередь, являющемся основным языком общения на глобальном уровне, английскому разрабатываются творческие методы преподавания, предполагающие обучение путем вовлечения обучаемых в процесс изучения языков в качестве заинтересованных, мотивированных участников данного процесса. Коммуникативное преподавание языка предполагает обучение языку в определенном контексте для обмена мыслями. Необходимым условием успешного внедрения новаторских идей является активность, в том числе коммуникативная активность участников процесса обучения языку.

Ключевые слова: язык, речь, мотивация, СМИ, коммуникация

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nuriyyə Əliyeva